

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA EZGERT- (< ES+KER-T-) FİİLİ

The Verb ezgert- (< es+ker-t-) in Turkey Turkish Dialects

Ferdi GÜZEL*

Makale Geliş Tarihi: 03.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 19.09.2021

Özet: es “akıl, hafıza” isminin Türkçede birçok türevi vardır. Bu türevlerden biri olan esker-, ilk kez Kıpçak Türkçesinde tespit edilmiştir. esker- fiili, “hatırlamak, dikkate almak, hesaba katmak, saygı göstermek” anlamları ile çağdaş lehçelerin birçoğunda varlığını sürdürmektedir. Özellikle Kuzey grubu Türk lehçelerinde yaygın bir kullanıma sahip olan fiilin birçok türevi de vardır. Bu fiil, tarihi ve coğrafi açıdan Doğu ve Kuzey grubu Türk lehçeleri ile yakın ilişkisi olan Türkmen Türkçesi dışındaki Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunmamaktadır. Fakat fiilin /-s-/ > /-z-/ değişimine uğramış ve -(X)t- ettirgen çatı eki ile genişlemiş biçimi olan ezgert-, Türkiye Türkçesi ağızlarında dar bir çevrede yaşamaktadır. Fiil, Türkiye Türkçesi ağızlarında diğer çağdaş lehçelerde bulunmayan çeşitli yan anlamlar da kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: es, esker-, ezgert-, Türkiye Türkçesi ağızları

The Verb ezgert- (< es+ker-t-) in Turkey Turkish Dialects

Abstract: The name es “mind, memory” has many derivatives in Turkish. One of these derivatives, esker- was first identified in Kipchak Turkish. The verb esker- with the meanings of “to remember, to take into account, to show respect” continues to exist in most of the contemporary dialects. There are many derivatives of the verb, which has a widespread use especially in the Northern group Turkish dialects. This verb is not found in Oghuz Turkic dialects, except Turkmen Turkish, which is historically and geographically closely related to Eastern and Northern Turkic dialects. However, ezgert-, which is the form of the verb that has undergone a change of /-s-/ > /-z-/ and expanded with the -(X)t- causative appendix abides in a narrow space in Turkey Turkish dialects. The verb has gained various connotations in Turkey Turkish dialects that are not found in other contemporary dialects.

Keywords: es, esker-, ezgert-, Turkey Turkish dialects

* Dr. Öğrt. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ferdiguzel@bayburt.edu.tr

Giriş

“Akıl, zihin” anlamını taşıyan *es* kelimesi ilk kez Orta Türkçe metinlerinde görülür. Bugün çağdaş lehçelerin büyük bir kısmında özellikle Kuzey ve Doğu grubu Türk lehçelerinde varlığını korumaktadır: Har. *es*, Kıpç. *es*, Çağ. *es*; Trkm. *es*, Özb. *es*, YUyg. *es*, Kar. *es*, Tat. *is*, Bşk. *iş*, Kzk. *es*, KMalk. *es*, KKalp. *es*, Kum. *es*, Nog. *es*, Çuv. *as* (Sevortyan, 1974: 306, Starostin vd., 2003: 521-522, Róna-Tas ve Berta, 2011: 344).

Tarihi ve çağdaş lehçelerde *es* kökünden *esli* “akıllı”, *essiz* “akılsız”, *esker-* “dikkate almak, hatırlamak”, *esle-* “hatırlamak, fark etmek, dikkat etmek, kabul etmek” vb. kelimeler türetilmiştir (Sevortyan, 1974: 306, Róna-Tas ve Berta, 2011: 344).

Bu çalışmanın konusu olan *esker-* fiili, *es* “akıl” kökünden +GAR- eki ile türetilmiştir (Räsänen, 1969: 49). Türkçenin tarihî dönemlerinde birçok kelime türetmiş olan +GAR- eki (Gabain, 2003: 49, Brockelmann, 1954: 206-207, Erdal, 1991: 742-745, Hacıeminoğlu, 1996: 151-153) işlekliliğini kaybetmiş olsa da bugün çağdaş Türk lehçelerinin büyük bir kısmında varlığını korumaktadır (Räsänen, 1957: 146-147, Öztürk, 1997: 38-39, Ganiyev, 2013: 167, Güngördü, 1998: 108-109, Arıkoğlu, 1996: 32, Söyegow vd., 1999: 206).¹

1. Türkçede *esker-* Fiili

1.1. Tarihî Türk Lehçelerinde *esker-* Fiili

es kökünün türevlerinden biri olan *esker-* “dikkate almak, kabul etmek, hesaba katmak, düşünmek, hatırlamak” fiili, tarihî lehçelerde yaygın değildir. İlk kez Kıpçak Türkçesi metinlerinden *Codex Comenicus*’ta geçer: *eskermes* “he acht zin nicht” (Argunşah ve Güner, 2015: 313, 80b10). Çağatay Türkçesinde de kelimeye tesadüf edilir. Kelimenin yer aldığı Çağatayca sözlüklerin hemen hepsinde (Atalay, 1970: 52, Rahimi, 2019: 332, 370, Pavet de Courteille, 1870: 111, Şeyh Süleyman Efendi, 1298: 51b) Nevâyî’den alınan bir beyit tanık gösterilmiştir:

Géce külbemğa gëlseng müdde’ı men’ini iskerme
Tolun ay seyr éterde it hünerdin kayda pervâyı

Sadece *Abuşka Lûgati*’nde Nevâyî’nin *Münşeât* adlı eserinden başka bir tanığa yer verilmiştir: *Uluglarning hem vaad u te’kidin iskermeding* (Atalay, 1970: 52).

Tarihî lehçelerde *esker-* fiilinin herhangi bir türevi bulunmamaktadır.

¹ Ekin +(X)k- isimden fiil yapma eki ile asıl fonksiyonunu kaybetmiş -Ar- ettirgenlik ekinin birleşmesinden meydana gelmiş olabileceği düşünülmektedir (Arat, 1991: 322-323, Tekin, 1992: 82, Erdal, 1991: 747, Hacıeminoğlu, 1996: 151-152).

1.2. Çağdaş Türk Lehçelerinde *esker-* Fili

Tarihi lehçelerde nadir görülen *esker-* fiili, günümüzde özellikle Kuzey grubu Türk lehçelerinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Çağdaş lehçelerde *esker-* fiilinin varyant ve türevleri aşağıdaki gibidir:

Tat. *isker-* “1. Hatırlamak, akla gelmek 2. Hatırlatmak 3. Uyarmak 4. Sezmek fark etmek” (KTTS: 121b), *iskerme* “1. Açıklama, izahat 2. Not, dipnot” (KTTS: 121b), *iskert-* “Hatırlatmak, uyarmak, dikkat çekmek” (KTTS: 121b).

Bşk. *isker-* “Önceden hissetmek, önceden fark etmek” (BşkTS: 261b), *iskerme* “Not, dipnot, açıklama, kenar notu” (BşkTS: 261b), *iskert-* “1. Sezdirmek, fark ettirmek 2. Uyarmak. *Ul da bayzı tapkas, bay olo ağahına eytken nakazdarın eyttē - ille avır tip eytme, tip iskertēp kuyzı.*” (BşkTS: 261b), *iskertēl-* “Sezdirilmek, fark ettirilmek” (BşkTS: 261b), *iskertme* “İhbar, haber, uyarı, ikaz, ihtar” (BşkTS: 261b).

Kzk. *esker-* “Dikkate almak, önemsemek, anmak” (KazTTS: 145a), *eskert-* “İkaz etmek, ihtar etmek, hatırlatmak” (KazTTS: 145b), *eskertkiş* “1. Anıt, abide, heykel 2. Tarihi eser 3. Hatıra. *Eske aliğ eskerip cür zamandasım, bir cürgen tarsılıkta bir sırdasım, körgende er vakatta eskersin dep, eskertkiş sızıp otur men coldasın*” (KazTTS: 145b, KazTS: 79b), *eskertpe* “İkaz, ihtar, tembih, uyarı” (KazTTS: 145b), *eskertüv* “İkaz, ihtar, tembih, uyarı” (KazTTS: 145b).

KKalp. *esker-* “Hatırlamak” (KKalpS: 143a), *eskeril-* “Hatırlanmak” (KKalpS: 143a), *eskert-* “Hatırlatmak, dile getirmek, aklına düşürmek” (KKalpS: 143a), *eskertkiş* “Eskiden kalma yazıt, anıt, abide vb. şeyler” (KKalpS: 143a).

Kırg. *esker-* “Hatırlamak” (KırgS: 340a), *eskeriş-* “Birlikte hatırlamak, anmak” (KırgS: 340a), *eskert-* “Hatırlatmak” (KırgS: 340a), *eskertkiç* “1. Hatırlatma işareti 2. Anıt” (KırgS: 340a).

Kum. *esger-* “1. Hatırlamak, anmak 2. Anmak, adını anmak, bahsetmek, sözünü etmek. *Biz seni küp esgerebiz. Seni atıñı cıyında esgere ediler*” (KumTS: 123b), *esgeriw* “Not, şerh, açıklama, işaret, haşiye” (KumTS: 123b), *esgeril-* “1. Hatırlanmak, anılmak. 2. Anılmak, zikredilmek, bahsedilmek, sözü edilmek” (KumTS: 123b).

Nog. *eskertpe* “Not, açıklayıcı not” (NogS: 441b).

KMalk. *esger-* “Hatırlamak” (KMalkTS: 195a), *esgert-* “Hatırlatmak” (KMalkTS: 195a), *esgertiv* “Hatırlatma” (KMalkTS: 195a), *esgertme* “Hatıra” (KMalkTS: 195a).

Tuv. *esker-* “Fark etmek, farkına varmak” (TuvTS: 43a).

YUyg. *eskert-* “Uyarmak. *Axırkı kêtım eskertimiz*” (YUTS: 117a), *eskertme* “izahat, uyarı, ikaz” (YUTS: 117a).

Özb. *eskart-* “Eskertme bermok, eslatmok, esga tüşirmok, hotiriga keltirmok” (ÖTİL-II: 453b), *eskartma* “Eslatma, teksting alohida izoh talap kılğan yerığa berilğan tüşündüriş” (ÖTİL-II: 453b), *eskartiş* “1. Eskartmok 2. Eskartma” (ÖTİL-II: 453b).

Trkm. *äsger-* “1. Bir zat hasabynda görmek, sana goşmak, sylamak, hormatlamak. *Her bir adam öz halkynyň däbini äsgermelidir*. 2. Birinden çekinmek, üşenmek. *Ol meni äsgermese, her zat eder*” (TDDS: 372a), *äsger-* “Äsgerer ýaly etmek, güýç görkezip, özüni sylatmak” (TDDS: 372a), *äsgeril-* “Sana goşulmak, adam hatarynda görülmek, sylanmak” (TDDS: 372a).

esker- fiilinin Türk lehçelerindeki varyant ve türevleri aşağıdaki tabloda topluca verilmiştir:

<i>esker- ve Türevleri</i>	<i>Anlam</i>	<i>Varyantlar</i>
<i>esker-</i>	Hatırlamak, dikkate almak, önemsemek, fark etmek, sezme; hatırlatmak, uyarmak; saygı göstermek; çekinmek, korkmak.	Kırg., Kzk., KKalp., Tuv. <i>esker-</i> , Kum., KMalk. <i>esger-</i> , Trkm. <i>äsger-</i> , KTat. <i>isker-</i> , Bşk. <i>isker-</i>
<i>eskerme</i>	Not, dipnot, açıklama, haşiye.	KTat. <i>iskerme</i> , Bşk. <i>iskerme</i>
<i>eskeriv</i>	Not, dipnot, açıklama.	Kum. <i>esgeriv</i>
<i>eskeril-</i>	Hatırlanmak, zikredilmek; hesaba alınmak, saygı gösterilmek.	KKalp. <i>eskeril-</i> , Kum. <i>esgeril-</i> , Trkm. <i>äsgeril-</i>
<i>eskeriş-</i>	Birlikte hatırlamak, anmak.	Kırg. <i>eskeriş-</i>
<i>eskert-</i>	Hatırlatmak, uyarmak, ikaz etmek; sezdirmek, fark ettirmek; kendini saydırmak.	Kırg., Kzk., KKalp., YUyg., <i>eskert-</i> , Özb. <i>eskart-</i> , KTat. <i>iskert-</i> , Bşk. <i>iskert-</i> , KMalk. <i>esgert-</i> , Trkm. <i>äsger-</i>
<i>eskertme</i>	İhbar, haber, uyarı, ikaz, ihtar; not, dipnot, açıklama; hatıra.	YUyg., <i>eskertme</i> , Özb. <i>eskartma</i> , Bşk. <i>iskertme</i> , Kzk., Nog. <i>eskertpe</i> , KMalk. <i>esgertme</i> .
<i>eskertiv</i>	İkaz, ihtar, tembih, uyarı; hatırlatma.	Kzk. <i>eskertiv</i> , KMalk. <i>esgertiv</i>
<i>eskertiş</i>	Hatırlama; not, açıklama.	Özb. <i>eskartiş</i>
<i>eskertkiç</i>	Anıt, abide, heykel, tarihi eser; hatıra.	Kırg. <i>eskertkiç</i> , Kzk., KKalp. <i>eskertkiş</i> .
<i>eskertil-</i>	Sezdirilmek, fark ettirilmek.	Bşk. <i>iskertël-</i>

1.3. Türkiye Türkçesi Ağızlarında *ezgert-* (< es+ker-t-) Fiili

Türkiye Türkçesi ağızlarında *esker-* fiilinin /-s-/ > /-z-/ değişimine uğramış ve -(X)t- ettirgen çatı eki ile genişlemiş biçimi olan *ezgert-*, dar bir alanda yaşamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *ezgert-* fiili, Türkiye’de sadece Bayburt, Erzurum ve Erzincan’da bilinmektedir. Tarihî Türkiye Türkçesinde ve Türkmençe dışındaki Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunmayan bu fiilin Türkiye’de dar bir çevrede de olsa yaşamını sürdürmesi ilgi çekicidir.

Derleme Sözlüğü’nde kelimenin iki anlamı kayıt altına alınmıştır. Bu esere göre ilk anlam Bayburt ve Erzincan’da, ikinci anlam sadece Bayburt’ta yaşamaktadır:

ezgert-: 1. Bir işi fazla dikkat ve özenle yapmak 2. Sevgi ile anmak (DS:1829).

Derleme Sözlüğü’nde kayıt altına alınmamış olsa da kelime Erzurum ağzında da varlığını sürdürmektedir. Erzurum ağzı ile ilgili bir çalışmada kelimenin *ezgirt-* varyantı verilmiştir:

ezgirt-: Şımartmak, aşırı değer vermek (Atılcan, 1977: 48).

Bu çalışmalarda kelimenin eksik tanımlandığı görülmektedir. Kelimenin ağızlardaki en yaygın anlamları olan “ağırlamak, ikramda bulunmak; hediye, güzel söz vb. ile birini memnun etmek, hoşnut etmek” yukarıdaki eserlerde kaydedilmemiştir. Sabri Özcan San’ın çalışmasında kelimenin en yaygın anlamı, Bayburt kaydıyla yer almaktadır. Bayburt ağzı ile ilgili bazı çalışmalarda da bu anlam kayıt altına alınmıştır:

ezgert-: Ağırlamak (San, 1990: 478).

ezgert-: 1. Yakın ve samimi alaka göstermek 2. Ağırlamak, hoşnut etmek (Narin, 1968: 70, Kabadayı, 2013: 233, Yıldızoğlu, 2019: 204).

Derleme Sözlüğü’nde kelimenin “bir işi fazla dikkat ve özenle yapmak” anlamının Bayburt’un yanı sıra Erzincan’dan da derlendiği görülmektedir. Erzincan ağzı üzerine hazırlanmış çalışmalarda bu anlam bulunmasa da bu anlam ile yakından ilgili olan “bir işi yaparken ağırdan almak, bir iş üzerinde olduğundan fazla durmak” anlamı yer almaktadır. Ayrıca Erzincan ağzında kelimenin diğer illerde bulunmayan “lafı gereğinden fazla uzatmak” anlamı da mevcuttur.

ezgert-: 1. Ağırdan almak 2. Bir iş üzerinde olduğundan fazla durmak (Üstün, 2008: 180).

ezget-: Uzatmak (Demirsoy, 2001: 42).

Kelimenin *Derleme Sözlüğü*'nde verilmiş olan “sevgi ile anmak” anlamı, yaptığımız araştırmalarda karşımıza çıkmamıştır. *Derleme Sözlüğü*'nde Bayburt kaydıyla yer alan bu anlamın yanlış verilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Aşağıda, kelimenin ağızlardaki kullanımını örneklandırmek için çoğunluğu Bayburt ağızı ile ilgili çalışmalardan ve tarafımızdan yapılan derlemelerden alınmış olan bazı tanıklar sıralanmıştır:

Bunnar geliller buriya misafir olillar. “Buyrun. Hoş geldiz, moş geldiz.” diyir. Bunnari güzel ezgerdirler (Narin, 1968: 3-82).

Öli öldüü zaman da dernek gine büşürür, gëtütür yemeği. Çay da öli evinden. Şeker alırsan üş dört kilo yollırsan köw odasına, köw gonağına. Orda deliğanlılar çayi demlirler. Ordaki gelen erkek adamlara bassağlığına gelenlere çay demlir, içürir, yolçulırlar. évde de hizmet edirler. Gine başğaları, gızlar varısa hizmet éderler gidene gelene. Gideni geleni ezgerdürler (Kabadayı, 2014: 7-50).

Valla, bayramlarımız hasidi. Esgiden yohsulluğ vardı ama ezgertme de çoğ varıdi, Rukiye'm. Ezgerdürdüler. Bi ğab yemek büşürse hep birini ezgerdürdüler. Otuz gün devatnan geçerci. Çağırman geçerci (Kabadayı, 2014: 19-1).

E şimdi geline gendilerini sevdürmek için onu nişanlılıkta bol bol ezgerdürler. O yüzden Ramazan Bayramı'nda kıyafet alurlar, gurbanda goç getirürüler, yılbaşında görmiye giderler (Yıldızoğlu, 2019: 122).

Düğünden bir hafta sonra gelin anasının evine damadınan getdiğinde bütün hediyeler damada verilir. Bizim ablam ele etti goyun guzu. Ama enişte de ezgerderek gelecek şeker meker getürecek (Yıldızoğlu, 2019: 125).

Padişah bu üç güzel gızın metini duymuş ağaya haber etmiş ki yarın size geleceyük. Ağa tabii şaşurmuş padişah bize ne gelir heyir olsun telaşlanmış başlamış hazırlıklara. Padişah gelmiş ağanın evine gonahlanmış yemiş içmişler ağanın üç gızı da hizmetde gusur etmemiş, eyi bi ezgertmişler tabii padişah çoğ memnun galmış (Cansız, 2021: 47).

Özelliği tavuk ya da kuzu eti önce haşlanıyor üzerine tereyağı sürülüyor sonra tandırda fırınlanıyor ondan sonra baharatlı bulgur pilavıyla buluşuyor baya bir ezgertiliyor yani (URL-1).

Ezgertme, gel yohari (URL-2).

Ayrıca kadınlar arasında sözlü kavgada “oh gördün nasıl da ezgerddim” denir. Yani sözleri sayarak karşı kadını aşağılamış oluyormuş (URL-2).

Aşurduğumuz bağın sahibinin çocukları bize eşlik ederdi. Ertesi gün babası ezgertme yapmış ise hemen haberini verirdi: “Ola bilirsiniz. Babam sizi eyi ezgertti. Tabi beni de...” diye takılırdı (URL-2).

Sürekli kendini öven ya da misal; oturmadan evvel altına minder alan birine “oo gendiin mi ezgerdirsen” denilebilir. Ya da eli çabuk, becerikli bir ev hanımı anlatılırken “eli ele çabuh ki, her işini ezgerdir”. Misafirperver birisinden bahsederken “çoh has adamlar, müsafirlerini ezgertmesini bülirler” şeklinde kullanılabilir (URL-3).

Buranın pidesi çohı hasdur, ezgerdirler (Derleme).

Hanım'ın gizi sufrayı çok güzel ezgertmiş (Derleme).

Avu uşağı ezgerdin, elini boş çevürmeyin (Derleme).

Gahvaltıdan sonra sigarayı ezgerderek içeceksin (Derleme).

Tarafımızdan yapılan derlemelerde, Bayburt ağzında fiilin bir atasözünde geçtiği tespit edilmiştir: *Tohu ezgertmek zordur*. Çok bilinmese de aynı atasözünü küçük farklarla Türkiye Türkçesi yazı dilinde de yaşamaktadır. Yazı dilindeki varyantta *ezgert-* yerine *ağırla-* fiili bulunur: *Tok ağırlaması (ağırlamak) güçtür (güç olur)* “Karnı tok olanlara yemek beğendirmek kolay değildir. Bunlar, ikram edilen en lezzetli yiyeceklere karşı bile isteksizdirler.” (Aksoy, 1988: 449, Albayrak, 2009: 834).² Antep ağzında bu atasözünün *Toku gönülleme zor olur* biçimi yer alır (BAAD: 84). Bu atasözünü, Türk dünyasında da varlığını korumuştur. Lehçelerde *ağırla-* fiili yerine daha çok *sıyla-* fiili kullanılır (Çobanoğlu, 2004: 449).³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu atasözünün *ezgert-* fiilli varyantı sadece Bayburt ağzında bulunmaktadır.

Yazılı kaynaklardan, Bayburt'taki derlemelerden, Erzurumlu ve Erzincanlı arkadaşlarımızla yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz bilgilere göre *ezgert-* fiilinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki anlamları şöyle sıralanabilir:

1. Bir işi fazla dikkat ve özenle yapmak; bir işi çok iyi, mükemmel yapmak (Erzurum, Bayburt, Erzincan ?).
2. Sevgi ile anmak (Bayburt) ?
3. Bir iş yaparken ağırdan almak, bir iş üzerinde gereğinden fazla durmak (Erzincan).
4. Lafı gereğinden fazla uzatmak, dinleyenleri bıktırmak (Erzincan).
5. Nazlanmak, kendini ağırdan satmak (Erzurum, Bayburt).
6. Ağırlamak, ikramda kusur etmemek (Erzurum, Bayburt).
7. Güzel söz, hediye vb. ile birini sevindirmek, memnun etmek (Bayburt).
8. Şımartmak, hak ettiğinden fazla değer vermek, aşırı değer vermek (Erzurum).
9. Kötü söz söylemek, hakaret etmek. Söz veya davranışla birini küçük düşürmek, önemsemediğini göstermek (Bayburt).

² Atasözünü, 16. yüzyıl Oğuznamelerinden *Emsal-i Mehmedali*'de kayıtlıdır: *tog ağırlamağ güç olur* (Alizade, 1992: 93).

³ Yakın anlamlı başka atasözleri için bk. Çobanoğlu, 2004: 449, Ölmez, 2009: 95.

Bayburt ağzındaki tarizli kullanımı da dâhil olmak üzere, yukarıda sıralanan anlamların büyük bir kısmının, “hesaba katmak, dikkate almak, saygı göstermek” anlamlarından geliştiği açıktır. İlk bakışta Erzincan ağzındaki “lafı gereğinden fazla uzatmak” anlamını bunlarla bağdaştırmak kolay değildir. Bu anlam, “saygı göstermek” ile bağlantılı olarak “çok fazla övmek, övgüde aşırıya kaçmak, abartmak” anlamından ortaya çıkmış olmalıdır.

Sonuç

esker- fiilinin Kuzey ve Doğu grubu Türk lehçelerinde varlığını koruduğu, tarihî ve coğrafi açıdan Kuzey ve Doğu grubu Türk lehçelerine yakınlığı bulunan Türkmen Türkçesi dışında Oğuz Grubu Türk lehçelerinde yer almadığı anlaşılmaktadır.

Bu fiilin -(X)t- ettirgenlik eki ile genişlemiş biçimi olan *ezgert-*, Türkiye’de sadece, Doğu Anadolu ile Kuzeydoğu Anadolu’nun kesiştiği noktada birbirine komşu üç ilde yaşamaktadır. İlgili yerleşim yerlerinde fiilin *ezgirt-* ve *ezget-* varyantları da kayıt altına alınmıştır. Çeşitli yan anlamlar da kazanmış olan bu fiilin ağızlardaki temel anlamı “birini ağırlamak, memnun etmek”tir. Çağdaş lehçelerde fiilin taşıdığı anlam dikkate alındığında Türkiye Türkçesi ağızlarındaki anlama en yakın anlamın Türkmen Türkçesinde mevcut olduğu görülür. Diğer lehçelerde fiilin daha çok “hatırlamak” anlamı söz konusu iken Türkmen Türkçesinde “saygı göstermek” anlamı ön plandadır.

Eldeki verilere göre tarihî süreç içinde, fiilde *aklına getirmek, anmak, hatırlamak* > *dikkate almak, hesaba katmak* > *saygı göstermek* > *ağırlamak, memnun etmek* biçiminde bir anlam gelişiminin olduğu düşünülebilir.

Daha çok Kuzey ve Doğu grubu Türk lehçelerinde yaşayan bu fiilin Türkiye’nin doğusunda birbirine komşu olan üç ilde varlığını sürdürmesi ilgi çekicidir. Karadeniz ağızlarında ve diğer Doğu grubu ağızlarında bulunmayan bu kelimenin ilgili yerleşim yerlerindeki varlığını kesin olarak herhangi bir lehçenin etkisine bağlamak kolay görünmemektedir. Kelimenin birbirine komşu olan bu yerleşim yerlerindeki varlığı, bir Türk boyu ile ilişkilendirilip ortak boy mirası olarak değerlendirilebilir. Fakat bunu doğrulamak için iskân ile ilgili kapsamlı bir araştırma gereklidir.

Kısaltmalar

BAAD: *Bölge_Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* (TDK, 2009).

Bşk.: Başkurt Türkçesi

BşkTS: *Başkurt Türkçesi Sözlüğü* (Özşahin, 2017).

Çağ.: Çağatay Türkçesi

Çuv.: Çuvaş Türkçesi

DS: *Derleme Sözlüğü I-XII* (TDK, 1963-1982).

- Har.:** Harezmi Türkçesi
Kar.: Karay Türkçesi
Kıpç.: Kıpçak Türkçesi
Kırg.: KIRGIZ Türkçesi
KırgS: *Kırgız Sözlüğü* (Yudahin, 1988).
KKalp.: Karakalpak Türkçesi
KKalpTS: *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü* (Uygur, 2019).
KMalk.: Karaçay-Malkar Türkçesi
KMalkTS: *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü* (Tavkul, 2000).
KTTS: *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü* (Öner, 2009).
Kum.: Kumuk Türkçesi
KumTS: *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (Pekacar, 2011).
Kzk.: Kazak Türkçesi
KzkTS: *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Ahmedoğlu vd. 1984).
KzkTTS: *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü* (Koç vd. 2003).
Nog. : Nogay Türkçesi
ÖTİL: *Özbek Tilining İzahli Lugati* (Magrufova, 1981).
Özb.: Özbek Türkçesi
Tat.: Tatar Türkçesi
TDDS: *Türkmen Dilinin Düşündirişli Sözlüğü* (Kyýasowa vd. 2015).
Trkm.: Türkmen Türkçesi
Tuv.: Tuva Türkçesi
TuvTS: *Tuva Türkçesi Sözlüğü* (Arıkoğlu ve Kuular, 2003).
YUTS: *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Necip, 1995).
YUyg.: Yeni Uygur Türkçesi

Kaynaklar

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov I*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Söyegow, M., Borjakov, A., Sarihanov, M., Hocayev, B. & Ärnazarov, S. (1999). *Türkmen Diliniñ Grammatikası-Morfologiya*, Aşgabat: Ruh.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Alizade, S. (1992). *Oğuzname: XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Argunşah, M. & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, E. & Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (1996). *Tuva ve Hakas Türkçelerinde Fiil*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atılcan, İ. C. (1977). *Erzurum Ağzı Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*. Erzurum: Erzurum Halk Oyunları Halk Türküleri Derneđi Yayınları.
- Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar'*. Moskva.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden: E. J. Brill.
- Cansız, S. (2021). *Bayburt İli Ağzı Söz Varlığı*. Bitirme Tezi. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Demirsoy, A. (2001). *Eğın'de Kullanılan ya da Kullanılmış Kökü Belirsiz ya da Başka Bir Dilden Aynen ya da Deđiřtirilerek Alınmış ve Anadolu'da Kısmen Kullanılan Bazı Kelimeler ve Unutulmaya Yüz Tutmuř Bazı Yer Adları*. Ankara.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yayınları.
- Ganiyev, F. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*. Çeviren: Murat Özşahin. Ankara: TDK Yayınları.
- Güngördü, E. (1998). *Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde Fiil*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

- Kabadayı, R. (2014). *Bayburt Demirözü İlçesi Ağzı: Cümle Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmedoğlu, F. Ş. vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren: H. Oraltay, N. Yüce, S. Pınar. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını.
- Koç, K., Bayniyazov, A. & Başkapan, A. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kyýasowa, G. vd. (2015). *Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü*. Aşgabat: Magtymguly Adyndaky Dil we Edebiyat İnstituty.
- Magrúfova, Z. M. (1981). *Özbek Tilining İzahli Lugati*. Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- Narin, F. (1968). *Bayburt Halk Ağzı*. Bitirme Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Necip, E. E. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren: İklil Kurban. Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, M. (2009). Tuva Atasözlerinden Seçmeler. *Sibirische Studien / Sibiryá İncelemeleri*, 4/1: 50-128.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özşahin, M.(2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pavet de Courteille, A. (1870). *Dictionnaire Turc-Oriental*. Paris: Imprimerie Impériale.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Rahimi, F. (2019). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türksichen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Lexika Societatis Fenno-Ugricae XVII/ 1.
- Róna-Tas, A. & Berta, Á. (2011). *West Old Turkic, Turkic Loanwords in Hungarian*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Starostin, S., Dybo, A. & Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (H. 1298). *Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1963-1982). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2009). *Bölge_Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı II* (69-119). Ankara: TKAE Yayınları.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Üstün, M. C. (2008). *Erzincan (Merkez) Ağzının Ses Bilgisi ve Söz Varlığı*, Yüksek Lisans Tezi. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldızoğlu, H. (2019). *Bayburt İli Halkbilimi ve Etnografyası*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yudahin, K. K. (1988). *Kırgız Sözlüğü I-II. Çeviren: Abdullah Taymas*. Ankara: TDK Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=175428>

URL-2: <https://www.facebook.com/groups/kg05071954a>

URL-3: <https://eksisozluk.com/ezgertmek--530882>